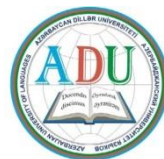

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
ALİ ATTESTASIYA KOMİSSİYASI

ISSN 2518-752X
E-ISSN 3006-922X

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ

ADU-nun Elmi Xəbərləri
(humanitar və ictimai elmlər)

Research Papers of AUL
(humanitarian and social sciences)

Научные статьи АУЯ
(гуманитарные и социальные науки)

№1, 2024

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
12.01.01-ci il tarixli 132 sayılı əmri ilə
qrif verilmişdir.*

TƏSİSÇİ: AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ

Redaksiya heyəti:

Abdullayev Kamal (baş redaktor)

*(Azərbaycan Dillər Universiteti, f.e.d, akademik,
AMEA-nın həqiqi üzvü)*

Məmmədov Novruz (baş redaktorun müavini)

(Azərbaycan Dillər Universiteti, professor)

Qəribova Jale

(Azərbaycan Dillər Universiteti, f.f.d., dosent)

İmanov Muxtar

*(Azərbaycan Dillər Universiteti, f.e.d., akademik,
AMEA-nın həqiqi üzvü)*

Aliyev Ceyhun

(Azərbaycan Dillər Universiteti, p.f.d., dosent)

Bayramov Qılıncxan

(Azərbaycan Dillər Universiteti, f.e.d., professor)

Bəşirov Vidadi

(Azərbaycan Dillər Universiteti, p.f.d., dosent)

Cahangirov Fikrət

(Azərbaycan Dillər Universiteti, f.e.d., professor)

Hacıyeva Aytən

(Azərbaycan Dillər Universiteti, f.f.d., dosent)

Hacıyeva Kifayət

(Azərbaycan Dillər Universiteti, f.f.d., dosent)

Xəlilli Şahin

(Azərbaycan Dillər Universiteti, f.e.d., professor)

İmanova Sevdə

(Azərbaycan Dillər Universiteti, p.f.d., dosent)

Kərimov Namiq

(Azərbaycan Dillər Universiteti, t.f.d., dosent)

Kunina İrina

(Azərbaycan Dillər Universiteti, s.f.d., dosent)

Məmmədov Azad

(Azərbaycan Dillər Universiteti, f.e.d., professor)

Nəbiyeva Nailə

(Azərbaycan Dillər Universiteti, f.f.d., dosent)

Şahmuradov Aqil

(Azərbaycan Dillər Universiteti, t.f.d., dosent)

İbrahim Ülfət

(Azərbaycan Dillər Universiteti, f.f.d., prof.əv)

Veysəlli Fəxrəddin

(Azərbaycan Dillər Universiteti, f.e.d., professor)

Məsləhətçi heyəti:

Nesterov Aleksandr (Rusiya)

(Ural Federal Universiteti, professor)

Miljkovic Emma (Serbiya)

(Belqrad Universiteti, professor)

Türkmən Fikrət (Türkiyə)

(Ege Universiteti, professor)

Buşoten Hendrik (Almaniya)

(Maynz Universiteti, professor)

Bayxanov İsmayıl (Rusiya)

(Çeçenistan Dövlət Pedaqoji Universiteti, dosent)

Bejenaru Lyudmila (Rumıniya)

(Al. I.Kuza adına Universiteti, professor)

Lapteva Natalya (Belarusiya)

(Minsk Dövlət Linqvistik Universiteti, rektor)

Ramazan Korkmaz (Türkiyə)

(Qafqaz Universitetləri Birliyi, professor)

Məsul katib: Əliyev Loğman

(Azərbaycan Dillər Universiteti)

Texniki redaktor: Xanhüseynova Amalya

(Azərbaycan Dillər Universiteti)

FOUNDER: AZERBAIJAN UNIVERSITY OF LANGUAGES

Editorial Board:

Abdullayev Kamal (editor-in-chief)

*(Azerbaijan University of Languages, D.Sc.,
academician, corresponding member of ANAS)*

Mammadov Novruz (deputy editor)

(Azerbaijan University of Languages, professor)

Garibova Jala

*(Azerbaijan University of Languages, Phd.
assos.professor)*

Imanov Mukhtar

*(Azerbaijan University of Languages, D.Sc.,
academician, corresponding member of ANAS)*

Aliyev Ceyhun

*(Azerbaijan University of Languages, Phd.
assos.professor)*

Bayramov Kilinckhan

*(Azerbaijan University of Languages, D.Sc.,
professor)*

Bashirov Vidadi

*(Azerbaijan University of Languages, Phd.
assos.professor)*

Jahangirov Fikret

*(Azerbaijan University of Languages, D.Sc.,
professor)*

Hajiyeva Aytan

*(Azerbaijan University of Languages, Phd.
assos.professor)*

Hajiyeva Kifayet

*(Azerbaijan University of Languages, Phd.
assos.professor)*

Khalilli Shahin

*(Azerbaijan University of Languages, D.Sc.,
professor)*

Imanova Sevda

*(Azerbaijan University of Languages, Phd.
assos.professor)*

Karimov Namig

*(Azerbaijan University of Languages, Phd.
assos.professor)*

Kunina Irina

*(Azerbaijan University of Languages, Phd.
assos.professor)*

Mammadov Azad

*(Azerbaijan University of Languages, D.Sc.,
professor)*

Nabiyeva Naila

*(Azerbaijan University of Languages, Phd.
assos.professor)*

Shahmuradov Agil

*(Azerbaijan University of Languages, Phd.
assos.professor)*

Ibrahim Ulfat

*(Azerbaijan University of Languages, Phd.,
professor)*

Veysalli Fakhraddin

*(Azerbaijan University of Languages, D.Sc.,
professor)*

Advisory Board:

Nesterov Aleksandr (Russia)

(Ural Federal University, D.Sc., professor)

Miljkovic Ema (Serbia)

(University of Belgrade, D.Sc.professor,)

Turkmen Fikret (Turkey)

(Ege University, D.Sc. professor)

Boeshoten Hendrik (Germany)

(Mainz University, D.Sc. professor)

Baikhanov Ismayil (Russia)

*(Chechen State Pedagogical University,
assos.professor)*

Bejenaru Lyudmila (Romania)

*(“Alexandru Ioan Cuza” University Iași, D.Sc.
professor)*

Lapteva Natalya (Belarus)

(Minsk State Linguistic University, D.Sc., professor)

Ramazan Korkmaz (Turkey)

(Union of Caucasian Universities, D.Sc., professor)

Executive Secretary: **Aliyev Loghman**

(Azerbaijan University of Languages)

Technical editor : **Khanhuseynova Amalya**

(Azerbaijan University of Languages)

УЧРЕДИТЕЛЬ: АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

Редакционный совет:

Главный редактор

Абдуллаев Камал д.ф.н.,акад.,
действительный член НАНА,
Азербайджанский Университет Языков

Заместитель главного редактора

Мамедов Новруз проф.,
Азербайджанский Университет Языков

Гарибова Джала к.ф.н., доц.,
Азербайджанский Университет Языков

Иманов Мухтар д.ф.н.,акад.,
действительный член НАНА,
Азербайджанский Университет Языков

Алиев Джейхунк.ф.н., доц.,
Азербайджанский Университет Языков

Байрамов Кылынджхан д.ф.н., проф.,
Азербайджанский Университет Языков

Баширов Видади к.п.н., доц.,
Азербайджанский Университет Языков

Джахангиров Фикрет д.ф.н., проф.,
Азербайджанский Университет Языков

Гаджиева Айтен к.ф.н., доц.,
Азербайджанский Университет Языков

Гаджиева Кифает к.ф.н., доц.,
Азербайджанский Университет Языков

Халилли Шахин д.ф.н., проф.,
Азербайджанский Университет Языков

Иманова Севда к.п.н., доц.,
Азербайджанский Университет Языков

Каримов Намиг к.п.н., доц.,
Азербайджанский Университет Языков

Кунина Ирина к.с.н., доц.,
Азербайджанский Университет Языков

Мамедов Азад д.ф.н., проф.,
Азербайджанский Университет Языков

Набиева Наиля к.с.н., доц.,
Азербайджанский Университет Языков

Шахмурадов Агиль к.и.н., доц.,
Азербайджанский Университет Языков

Ибрагим Ульфат к.и.н., проф.,
Азербайджанский Университет Языков

Вейселли Фахраддин д.ф.н., проф.,
Азербайджанский Университет Языков

Экспертный совет:

Нестеров Александр проф., Уральский
Федеральный Лингвистический Университет,
Россия

Милжкович Эма проф.
Белградского университета, Сербия

Туркмен Фикрет проф. Эгейский университет,
Турция

Бушотен Хендрик проф. Университета Майнц,
Германия

Байханов Исмаил доц., Чеченский
государственный педагогический университет,
Россия

Беженару Людмила проф. Ясски Университет,
Румыния

Лаптева Наталья проф.,
Минский государственный лингвистический
университет, Беларусь

Рамазан Коркмаз проф, Ассоциация Кавказских
университетов, Турция

Ответственный секретарь: **Алиев Логман**
(Азербайджанский Университет Языков)

Технический редактор: **Хангусейнова Амалья**
(Азербайджанский Университет Языков)

MÜNDƏRİCAT

DİLÇİLİK

Azad Məmmədov, Şaban Hüseynov

AZƏRBAYCANDA MƏTN DİLÇİLİYİNİN TƏŞƏKKÜLÜ
VƏ İNKİŞAFINA DAİR BƏZİ QEYDLƏR.....11

Ülfət İbrahim

FRANSIZ DİLİNİN VARIATİVLİYİ: SƏRHƏDLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR ...17

ƏDƏBİYYAT

Cavanşir Məmmədzadə

1960-CI İLLƏR FARS POEZİYASININ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ23

Mahirə Hacıyeva

YENİ DÖVR DİSTOPİYA ƏDƏBİYYATI: MÜASİR
DİSTOPİYA ƏDƏBİYYATINDA GƏNC QƏHRƏMANLAR.....33

Vüsalə Ağabəyli

SPEKULYATİV ƏDƏBİYYATDA GENDER MƏSƏLƏLƏRİ:
ANJELA KARTER YARADICILIĞI.....39

Nəsir Xankişiyev

İNGİLİSDİLLİ KANADA ƏDƏBİYYATININ II DÜNYA MÜHARİBƏSİNƏ
QƏDƏRKİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ.....44

METODİKA

Fatimə Hacızadə

İNGİLİS DİLİNİN AMERİKA VARIANTININ
SOSIAL-MƏDƏNİ KOMPONENTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ
MƏZMUNUNUN ƏSASLARI52

PEDAQOGİKA

Sevinc Mehdiyeva

BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ LAYİHƏ ƏSASLI ÖYRƏNMƏNİN
TƏTBİQİNDƏ FƏNDAXİLİ İNTEQRASIYANIN ROLU61

Vəfa Mirzəzadə

MONTESSORİ METODİKASININ MAHİYYƏTİ VƏ
ŞƏXSİYYƏTYÖNÜMLÜLÜKDƏ ONUN ROLU68

Lidiya Pirojenko

ÇXR-DƏ ALİ TƏHSİLİN İNKİŞAFI KONTEKSTİNDƏ
GƏNCLƏRİN MƏŞĞULLUĞU PROBLEMİ.....74

Tamilə Həsənova

AZƏRBAYCANDA MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN
QORUNMASI VƏ TƏHSİL SAHƏSİNDƏ İSLAHATLAR.....82

PSIXOLOGİYA

Müjgan Zeyniyeva

YENİYETMƏLƏRİN İNTERNAT EVİNDƏ YAŞAMAĞININ
PSIXOLOJİ TƏSİRLƏRİ.....93

Elxan Bəylərov

NEYRO LİNGVİSTİK PROQRAMLAŞDIRMANIN
TƏRBİYƏ PROSESİNƏ TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ.....100

TİBBİ BİLİKLƏR

Sevda Zamanova, Zülfüyyə Tağıyeva

VİTAMİN D-NİN İNSAN SAĞLAMLIĞINDA ROLU.....106

CONTENTS

LINGUISTICS

Azad Mammadov, Shaban Huseynov

SOME NOTES ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF TEXT
LINGUISTICS IN AZERBAIJAN.....11

Ulfat Ibrahim

FRENCH LANGUAGE VARIATION:
LIMITS AND PERSPECTIVES.....17

LITERATURE

Javanshir Mammadzade

CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT
OF PERSIAN POETRY IN THE 1960s.....23

Mahira Hajiyeva

YOUNG PROTAGONISTS IN CONTEMPORARY DYSTOPIAN
NARRATIVES.....32

Vusala Aghabayli

GENDER ISSUES IN SPECULATIVE LITERATURE:
ANGELA CARTER.....38

Nasir Khankishiyev

THE STAGES OF DEVELOPMENT OF ENGLISH-CANADIAN
LITERATURE AFTER THE WORLD WAR II.....43

METHODICS

Fatima Hajizada

THE BASICS OF THE CONTENT IN THE SOCIO-CULTURAL
COMPONENT OF THE AMERICAN ENGLISH.....51

PEDAGOGICS

Sevinj Mehdiyeva

THE ROLE OF INTERDISCIPLINARY INTEGRATION
IN THE IMPLEMENTATION OF PROJECT-BASED LEARNING
IN BIOLOGY TEACHING.....60

Vafa Mirzazade

THE ESSENCE OF THE MONTESSORI METHODOLOGY
AND ITS ROLE IN PERSONALITY ORIENTATION.....67

Lidiia Pirozhenko

THE PROBLEM OF YOUTH EMPLOYMENT IN THE CONTEXT
OF THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN CHINA.....74

Tamilla Gasanova

THE DUTY OF EVERY CITIZEN IS TO TAKE CARE
AND NATIONAL VALUES.....81

PSYCHOLOGY

Mujgan Zeyniyeva

PSYCHOLOGICAL EFFECTS OF LIVING IN A BOARDING SCHOOL
FOR ADOLESCENCE.....92

Elkhan Baylarov

NEURO LINGUISTIC PROGRAMMING ISSUES OF APPLICATION
TO THE EDUCATIONAL PROCESS.....100

MEDICAL SCIENCES

Sevda Zamanova, Zulfiya Taghieva

THE ROLE OF VITAMIN D IN HUMAN HEALTH.....99

ОГЛАВЛЕНИЕ

ЛИНГВИСТИКА

<i>Азад Мамедов, Шабан Гусейнова</i> НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ О ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ЛИНГВИСТИКИ ТЕКСТА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ.....	11
---	----

<i>Ульфат Ибрагим</i> РАЗНООБРАЗИЕ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА: ПРЕДЕЛЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	17
---	----

ЛИТЕРАТУРА

<i>Джаваншир Мамедзаде</i> ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПЕРСИДСКОЙ ПОЭЗИИ В 1960-Е ГОДЫ.....	23
--	----

<i>Махира Гаджиева</i> МОЛОДЫЕ ГЕРОИ СОВРЕМЕННЫХ АНТИУТОПИЙ.....	32
---	----

<i>Вусала Агабейли</i> ГЕНДЕРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ В СПЕКУЛЯТИВНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: АНДЖЕЛА КАРТЕР.....	38
---	----

<i>Насир Ханкишиев</i> ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ АНГЛО-КАНАДСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ.....	43
--	----

МЕТОДИКА

<i>Фатима Гаджизаде</i> ОСНОВЫ СОДЕРЖАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА АМЕРИКАНСКОГО ВАРИАНТА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	51
---	----

ПЕДАГОГИКА

<i>Севиндж Мехтиева</i> РОЛЬ ВНУТРИДИСЦИПЛИНАРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ПРИМЕНЕНИИ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ.....	60
<i>Вафа Мирзазаде</i> СУЩНОСТЬ МЕТОДОЛОГИИ МОНТЕССОРИ И ЕЕ РОЛЬ В ОРИЕНТАЦИИ ЛИЧНОСТИ.....	67

<i>Лидия Пироженко</i>	
ПРОБЛЕМА МОЛОДЕЖНОЙ ЗАНЯТОСТИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КНР.....	74

<i>Тамилла Гасанова</i>	
СОХРАНЕНИЕ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ И РЕФОРМЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ.....	81

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Мужган Зейниева</i>	
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ ПРОЖИВАНИЯ В ИНТЕРНАТЕ ДЛЯ ПОДРОСТКОВ.....	92

<i>Эльхан Бейларов</i>	
НЕЙРО-ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ПРОГРАММИРОВАНИЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.....	100

МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

<i>Севда Заманова, Зульфия Тагиева</i>	
РОЛЬ ВИТАМИНА D В ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА.....	99

Ülfət İbrahim

Azərbaycan Dillər Universiteti

M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universiteti (Bakı filialı)

10.30546/ 2518-752X.1.2024.17

FRANSIZ DİLİNİN VARIATIVLIYI: SƏRHƏDLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Açar sözlər: *fransız dili, variativlik, təsnifat, bölgə, dil vəziyyəti, ədəbi dil*

Key words: *French language, variation, classification, region, language situation, literary language*

Ключевые слова: *французский язык, вариация, классификация, регион, языковая ситуация, литературный язык*

Giriş. Çoxdillilik kontekstində fransız dilinin variativliyinə həsr olunmuş elmi əsərlərdə bu dilin variantlarının müxtəlif xüsusiyyətlərinə, onların fəaliyyətinə və inkişaf dinamikasına, eləcə də başqa dillərlə əlaqəsinə dair geniş məlumatlara rast gəlinir. Bununla belə, bu variantların ərazi xüsusiyyətlərinə dair təsvirini həyata keçirmək məqsədi ilə hər hansı bir reyestr parametrləri işlənilib hazırlanmamışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri, fransızdilli məkanın geniş müxtəlifliyi ilə xarakterizə oluna bilər. Beləliklə, müraciət etdiyimiz mövzu dilçilik, variantologiya, linqvocoğrafiya, areal dilçiliyi, dialektologiya, sosiolinqvistika və s. əlaqəli fənlərin kəsişməsində yer almışdır.

Çağdaş dövrdə fransız dilçiliyində variativlik mövzusunun araşdırılması aktual mövzulardan hesab olunur. Eyni zamanda, fransız dilinin müxtəlif dialektlərinin fonetik, leksik, qrammatik aspektlərinin daha dərinlən öyrənilməsi mühüm məsələlərdən biri kimi diqqət mərkəzindədir.

Fransız dilinin statusuna uyğun fransızdilli məkanın (ərazilərinin) təsnifatı

Fransız dilinin müəyyən bir ölkə və ya bölgədə yerinə yetirdiyi funksiyaları müəyyənləşdirəndə fikrimizcə əksər hallarda obyektiv status hesab olunan rəsmi dövlət dili meyarına əsaslanılır. Məlumdur ki, bu göstərici (meyar) bölgədə real olan mövcud dil vəziyyətini əks etdirmək üçün kifayət deyil. Bundan başqa bu meyar qeyri-stabil hərəkətdə olan göstərici kimi qəbul edilə bilər (fransız dilinin rəsmi dil statusunun ləğv edilməsi halları məlumdur: misal üçün, Hindistanın Pondişeri əyalətində, Mavrikiy adasında və s.). Lakin bununla belə fransız dilinin bölgələr üzrə rəsmi, iki rəsmi dildən biri və qeyri-rəsmi dil təsnifatı daha çox etibarlı meyardır. Dünya ölkələrində fransız dilinin hüquqi statusu barədə daha geniş və dəqiq məlumatlar Beynəlxalq Frankofoniya əməkdaşlıq təşkilatının rəsmi mənbələrində təqdim olunur. [6]

Son zamanlar ədəbi dillərin tədricən inkişafı nəticəsində müxtəlif bölgələrdə istifadə olunan dialektlərin rolunun azalması müşahidə edilir. Lakin bəzi hallarda ədəbi dilin özünün də variantlarının yaranmasına rast gəlirik. Belə olan halda variativliyin dörd əsas tipini qeyd etmək mümkündür.

1. *Ölkələrin hüduulları daxilində yaranan ədəbi dilin variantları*. Misal olaraq Yunanıstan və Norveçdə tarixi səbəblərdən ədəbi dilin müxtəlif variantları yaranmışdır: bir tərəfdən xalq-danışq dilinə yaxın və digər tərəfdən isə ona uzaq olan dillərin sayəsində.

2. *Ölkə hüduullarında ədəbi dilin regional variantları*. Yerli dialektlərin təsiri nəticəsində ədəbi dil müəyyən xüsusiyyətlərə yiyələnmişdir. Regional variantlar Fransada dil vəziyyətinin təhlili mövqeyindən nəzərə alınaraq formalaşmışdır.

3. *Eyni dildən istifadə edən müxtəlif ölkələrdə bədii dilin milli variantlarının formalaşması*. Belə ki, ingilis dilinin aşağıdakı variantları yaranaraq bu gün fərqləndirilməkdədir: Britaniya, ABŞ, Avstraliya, Kanada və s. Fransız dilinin isə aşağıdakı variantları mövcuddur: Fransa, Kanada, Belçika, İsveçrə. Variantlar ədəbi dilin paralel inkişafı əsasında (ayrı-ayrı dialektlər müxtəlif mənalara malik ola bilərlər) və ya dilin digər əraziyə keçməsi nəticəsində (misal üçün fransız dilinin Kanada variantı) formalaşır.

4. *Superstrat ərazi variantları*. Müəyyən dil rəsmi ictimai vasitə kimi istifadə olunur, lakin ölkə əhalisinin çox bir hissəsi üçün doğma dil hesab olunmur. Fransız dilinin belə variantlarına əsasən Afrika qitəsində rast gəlinir. [5, s.173]

Fransız ədəbi dil variantlarının yaranması səbəbləri

Ədəbi dil variantlarının yaranma səbəbləri arasında linqvistik və ekstralingvistik səbəbləri qeyd etmək mümkündür:

1. *Eyni dili istifadə edən cəmiyyətlər arasında (icmalar arasında) iqtisadi və siyasi əlaqələrin zəifləməsi*. Belçika və fransızdilli İsveçrə əraziləri demək olar ki, heç zaman Fransanın tərkibinə daxil edilməyib və təcrid olunmuş şəkildə mövcud olublar (istisnaı Belçika təşkil edir, o 1794-1814-cü illərdə bir müddət Fransanın tərkibində olmuşdur). Fransızdilli Kanada isə Fransadan uzaq coğrafi ərazidə yerləşir və 200 il əvvəl onunla siyasi təmasları zəifləyib. Bu vəziyyət öz növbəsində eyni əşya və məfhumun müxtəlif ölkələrdə fərqli adlar alması ilə nəticələnmişdir. Misal olaraq ikinci dünya müharibəsi dövründə ərzaq məhsullarına talon sistemi tətbiqi zamanı talonlar Fransada “*tickets*”, Belçikada isə “*timbres*” adlandırılmışdır. “Növbə” sözü isə Fransada “*queue*”, Belçikada “*file*”, bəzi Afrika dövlətlərində isə “*chaîne*” sözləri ilə ifadə olunmağa başlamışdır.

2. *Həyat şəraitinin, ictimai quruluşun xüsusiyyətləri*. Müəyyən ölkə üçün spesifik olan əşyaları bildirən sözlər realiyalar adlanır. Misal üçün fransız dilinin Kanada variantında “*poudrerie*” sözü Fransadakı kimi “*barıt zavodu*” deyil “*quru qar çolğunu*”nu bildirir. Ümumiyyətlə, Kanada soyuq iqlimə malik ölkədir. Bu səbəbdən təsadüfı deyil ki, Kanada fransızcasında qış fəslı ilə əlaqəli olan bir çox məfhumla Fransa fransızcasında rast gəlinmir. Misal üçün “*traîne*” alçaq boylu sankarı; “*poudrer*” isə qar yağmasını; “*souffleuse*” qartəmizləyən maşın; “*raquette*” qar üstündə yeriyərkən ayaqların qarın içində batmaması üçün ayaq-qabının altına bərkidilən xüsusi altlığı bildirir, “*raquetteur*” isə ayaqları qarın içində batmaması üçün ayaq-qabının altına xüsusi altlıq bərkidib yeriyən adamı adlandıırmaq üçün istifadə olunan sözdür.

Fransız dilinin Kanada və Afrika variantlarında yalnız müəyyən bölgələrdə mövcud spesifik bitki və heyvanları bildirən çoxsaylı sözlərə rast gəlinir. Realıyalar eyni zamanda bəzi ölkələrin quruluş və yaşayış xüsusiyyətlərini də özündə ehtiva edə bilər. Misal üçün İsveçrədə səhər saat 10:00-da yüngül qəlyanaltıya “*dix*

heures” deyilir, Belçika fransız dilində isə “*bourgmestre*” və “*échevin*” fransız dilindəki “*mer*” və “*mer köməkçisi*” sözlərinə uyğun gəlir.

3. *Digər dillərin təsiri*. Dilçilik elmində dillərin əlaqə problemi ilə bağlı üç əsas məqam fərqləndirilir:

- *substrat* (latın dilindən sub+stratum “qataltı”) – yerli dillərin müəyyən dillərə nüfuz etməsi. Məsəl üçün Belçika və İsveçrədə fransız ədəbi dilinin substratı yerli fransız dialektləri hesab olunur, Afrikada isə bu rolu ərəb və digər yerli dillər yerinə yetirir.
- *superstrat* (latın dilindən super+stratum “üstqat”) – kənardan nüfuz edən dil və dillərə deyilir. Afrikanın yerli dilləri üçün fransız dili superstrat sayılır.
- *adstrat* (latınca ad+stratum “qonşu qat”) – qonşu xalqların dilləri. Belçikada adstrat holland dili hesab olunur. [2, s.189]

Bu üç məhfum nisbi xarakter daşıyır: fransız dili Əlcəzairdə həm *substrat*, həm də *adstrat* hesab olunur. Bir çox fransız ədəbi dil variantlarının xüsusiyyətləri *substrat* və ya *adstratın* təsiri ilə izah olunur. Məsəl üçün Afrikada açıq və qapalı saitlərin tələffüzdə fərqləndirilməməsi (o, e, oe) yerli dillərdə bu sait səslərin qarşılığının mövcud olmamasını müəyyənləşdirir.

4. *Dialektlərdən keçən nitqin xüsusiyyətləri*. Bu faktor Kanada və Afrika qitəsində istifadə olunan fransız dilinə aiddir. Bu bölgələrdə fransız dilinin variantlarının mövcudluğu fransız mühacirlərinin dialekt xüsusiyyətləri ilə izah olunur. Kanadada məskunlaşmış mühacirlərin əksəriyyəti əslən Fransanın Şimal-Qərb bölgələrindəndir (Normandiya və Bretan vilayətlərindən). Köç zamanı mühacirlər öz dialekt xüsusiyyətlərini yeni torpaqlarda məskunlaşarkən bu ərazilərə gətirmişlər. Lakin son zamanlar aparılan tədqiqatlar onu sübut edir ki, XVII əsrdə Kanadanın kəşf olunması və bu əraziyə köçün başlanmasında Fransanın İl de Frans vilayətinin danışığı daha çox nüfuza malik idi və Kanadada əsas dil normasına çevrilmişdi. Lakin fransızdilli kanadalıların danışığında daha çox normand dialektinin xüsusiyyətləri qorunub saxlanılmaqdadır. [4, s.147]

Afrika qitəsinə nüfuz edən fransız dilinin təsirini əlcəzairililərin misalında göstərmək mümkündür. Əlcəzairə Avropa müstəmləkəçilərinin əksəriyyəti Fransanın cənub bölgələri, Kataloniya (İspaniya) və İtaliyadan köç etmişdir. Fransanın cənubundan köç edən fransızdilli əhəlinin (onların əsasən çox bir hissəsi Əlcəzair müstəqillik qazandıqdan sonra ölkəni tərk etmişdir) danışığında Fransanın cənub dialektlərinə xas olan leksik xüsusiyyətlər sezilməkdə idi.

5. *Arxaizmlərin qorunub saxlanması və yeni tendensiyalar*. Dildəki yeni tendensiyalar hər zaman mütləq şəkildə dilin bütün arealını əhatə etmir. Bəzi bölgələrdə arxaizmlər qorunub saxlanılır. Məsəl üçün XIX əsrə qədər *le déjeuner*, *le dîner*, *le souper* “səhər”, “günorta” və “şam yeməyini” bildirmək üçün istifadə olunan sözlər idi. Gündəlik qida qəbulunda tədricən dəyişiklik baş verdiyindən : səhər və günorta yeməyini daha gec saatlarda qəbul etməyə başladılar. Səhər saatlarında isə yüngül qəhvəaltı etmək adət halını almağa başladı. XIX əsrin birinci yarısında isə Fransada yeni qida qəbulu sistemi qaydaları tətbiq olunmasına rast gəlinir: *le petit déjeuner*, *le déjeuner*, *le dîner*. Lakin Belçika və İsveçrədə digər fransız dili dialektlərində olduğu kimi sadalanan sözlər eyni mənada qorunub saxlanmış və bu günə qədər istifadədədir: *déjeuner – səhər naharı etmək, dîner – günorta yeməyi etmək, souper – şam yeməyi etmək (etmək)*. Bu səbəbdən belçikalı

“*Je vous invite au dîner*” dedikdə sizi Fransadakı kimi şam yeməyinə deyil, gü-norta yeməyinə dəvət etmiş olur.

Bəzi Avropa dillərində bir zamanlar iyirmi hesab sistemi mövcud olmuşdur. Bu gün bu say sistemi bir sıra dillərdə istifadədədir. Məsəl üçün danimarkalıları aşağıdakı kimi sayları ifadə edirlər:

50=2 1/2·20

60=3·20

70=3 1/2·20 və s.

Bask dilində isə rəqəmlər aşağıdakı sxem üzrə ifadə olunur:

40= iki dəfə iyirmi

50=iki dəfə iyirmi və on

90=dörd+iyirmi+on. Bu da öz növbəsində fransız dilindəki 90 (*quatre-vingt-dix*) sayıdır. Fransız dilində iyirmilik sistemi ilə hesablanma elementləri bu gün də istifadə olunmaqdadır (*quatre-vingt-dix 90, soixante-dix 70, quatre-vingts 80*). Ehtimallara görə bu qall substratından qorunub saxlanılan elementdir. İsveçrə və Belçikada isə qədim romalıları kimi onluqlarla hesablama sistemi istifadə olunur. Beləliklə fransız dilli İsveçrə və Belçikada : *septante 70, huitante (octante) 80, nonante 90* istifadə etmək doğru sayılır.

Digər tərəfdən isə hər bir ərazi dil varinatında başqa bölgələrdə, artıq mövcud olan sözlərin keçid mənasının analogiyası əsasında yeni sözlər yaranır. Məsəl üçün Belçikada *taiseux* – susqun, Kanadada *avionnerie* – təyyarə zavodu, İsveçrədə – *assommé* – möhkəm zərbə (*assommer* feilindən), Afrikada *tamtameur* -tam-tam musiqi alətində ifa edən musiqiçi.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzər alaraq digər əraziyə keçid zamanı dilin dəyişməsi faktorunun üç əsas səbəbini qeyd etmək mümkündür:

1) *dilin təsir xüsusiyyətləri*

2) *dil yayılan ərazidə dillərin təsiri xüsusiyyətləri*

3) *ərazi təcrid olma şəraitində, spontan daxili inkişaf prosesi*

Roman və fransız filologiyasında mübahisəli məqamlar, tədqiqatçıların eyni dil hadisələrinin müxtəlif formada təsvir və izahı ilə bağlıdır. Məsəl üçün bəzi dillər fransız dilində burun saitlərinin yaranmasını xarici faktorlarla – kelt substratı ilə əlaqələndirilir, digərləri isə daxili faktorlarla – fransız dilinin sait sisteminin daxili inkişafını əsas götürürlər; [u] saitindən [y] sait səsinin yaranması isə ya kelt substratı və ya german superstartı ilə əlaqələndirir, bəzən isə Qaliya ərazisində roman nitqinin daxili inkişafının yayılması ilə əsaslandırmağa çalışırlar. [2, s.259]

Ədəbi dilin variantları arasında forma fərqliliyinə aid struktur, norma və nitq qaydalarına, yəni uzusla əlaqəsi önə çıxır.

Dilin strukturu (sistemi) müəyyən əlaqələrlə bir-birinə bağlı elementlər vəhdətini təşkil edir. Məsəl üçün fonetik sistem fərqləndirici əlamətləri seçilən müəyyən fonemlərin vəhdətindən ibarətdir: (b - dodaqlanan+cingilti+qalın; p –dodaqlanan+kar+incə və s.). Sistemin elementləri bir-birini əvəz edə bilər, lakin belə olan halda, bu, məna dəyişikliyinə gətirib çıxarar. Məsəl üçün “*olmaq*” yerinə biz “*ölmək*” desək bu artıq başqa feil olacaq.

Fonetik və grammatik sistemdə variativlik

Fonetik sistemdə dəyişikliklər yeni fonemlərin işlədilməsi və ya mövcud fonemlərin kənarlaşdırılması ilə bağlıdır.

Qrammatik və ya söz formalarında isə dil variantlarının sistem dəyişiklikləri mənə daşıyan və mənə bildirənin fərqləndirilməsi ilə bağlıdır.

Dil norması müəyyən dil vahidinin reallaşdırma üsuludur, normaya riayət mütləqdir. Normadan kənarlaşma yeni mənə və ya mənasızlığa, səhvə gətirib çıxara bilər. Məsəl üçün [r] fonemi Azərbaycan dilində apikal səs kimi, fransız dilində isə uvulyar [r] kimi tələffüz olunur. Fransız dilinin normasına əsasən sait səsi vurğulu vəziyyətdə [r, z, v, ʒ] samitlərin qarşısında, adətən, daha uzun tələffüz olunur; Belçikanın Lyej şəhər sakinlərinin danışığında isə məsəl üçün *pipe* və *timide* sözlərində sait səslər uzun tələffüz olunur.

Nitq (danışq) norması və ya uzun, eyni şəraitdə dil formalarının istifadə vasitəsidir. Fransız dilinin ərazi variantlarında cümlə qrammatik səhv olmadan tamamilə düzgün qurula bilər, lakin bu cümlə eyni vəziyyətdə olan Fransa sakininin istifadə edəcəyi cümlə olmayacaq. Məşhur ədəbiyyatçı O.Viatt İsveçrəli dəmiryol nəzarətçisinin fransız dilində ritual xarakter almış cümləsini nümunəyə gətirir: “*Présentez vos billets, s’il vous plaît !*” Müəllif bildirir ki, nəzarətçi heç bir səhvə yol vermir, lakin bu cümlə alman dilindən fransız dilinə sözbə söz tərcümə edilmiş cümlədir. Fransız belə vəziyyətdə feil istifadə etmədən *Les billets, s’il vous plaît !* deyərdi.

Sinonimlərlə əvəzlənmə

Normaya eyni zamanda müxtəlif tezlikdə sinonimlərin istifadəsi də aid edilir. Belçikalı filoloq A.Doppan qeyd edir ki, iki oxşar *le premier plan* və *l’avant-plan* ifadələlərindən fransız 100 haldan 99-da birinci variantı istifadə edəcək, belçikalı isə ikinci variantı üstünlük verəcək. Müəllif uzusdakı digər nümunə fərqlərini də qeyd edir. Fransız və belçikalı nəzakətli şəkildə soruşacaq: *Vous permettez ?*, İsveçrəli isə eyni vəziyyətdə: *J’ose ?* deyərək soruşacaq. Təkrar etməyi xahiş edən fransız: *Pardon ?* və ya *Comment ?* sözlərindən istifadə etdiyi halda, belçikalı eyni halda: *S’il vous plaît ?* deyərək soruşacaq.

Bəzi hallarda fransız dilinin Belçika və İsveçrə variantlarında istifadə olunan leksik konstruksiyalar üst-üstə düşür Fransa fransızcasında isə fərqli konstruksiyalarla rastlaşırıq. Sadalanan bu faktlar fransız dili arealında marjinal (kənar) zonalar problemi barədə fikirləri irəli sürməklə güclənməsinə şərait yaradır.

Nəticə. Ədəbi dilin variantları və fransız dilinin ərazi fərqlilikləri üzrə tədqiqat çox geniş və kompleksdir. Bu tədqiqatlar dilin struktur, norma, və uzusunun müxtəlif ərazi bölgələrində inkişafını və dəyişməsinə təhlil edir. Qrammatik və fonetik xüsusiyyətlər, leksika və ədəbi dilin inkişafında nümunələr əsasında ərazi fərqliliklər aydınlaşdırılır. Bu tədqiqatlar ədəbi dilin inkişafının sosiolinqvistik və dialektologiya aspektlərini də öyrənir. Belçika, İsveçrə və Fransa arasındakı marjinal zonaların incələnməsi, dialektlərin və uzun fərqliliklərinin müxtəlif təzahürü ərazi variantlarının xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa imkan yaradır. Tədqiqatlar, dilin mədəni və tarixi fonlarını, digər dillərlə əlaqəsi və dilin formalaşmasında müstəmləkə xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq dilin vəziyyətini ətraflı şəkildə aydınlaşdırmağa nail olmağa çalışır.

Ədəbiyyat:

1. Le français hors de France (1979) Dir. par A. Valdman. Paris: Champion. 688 p
2. Klinkenberg Jean-Marie, Des langues romanes; Introduction aux études de linguistique romane. Louvain-la-Neuve: Duculot, 1994, 310 p

3. Rafoni J.-C. Le statut du français: langue seconde, langue étrangère, langue maternelle. TFL Télé Formation Lecture.
<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:iQsEMl2i20J:>
4. Gadet F., Ludwig R., Pfänder S. (2009) Francophonie et typologie des situations. Cahiers de Linguistique. no. 34/1. pp. 143–162
5. Гак, В. Г. Введение во французскую филологию : учебник и практикум для вузов / В. Г. Гак, Л. А. Мурадова. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 303 с.
6. <https://www.francophonie.org/>
7. https://usito.usherbrooke.ca/articles/th%C3%A9matiques/remysen_1

Ulfat Ibrahim

Summary

FRENCH LANGUAGE VARIATION: LIMITS AND PERSPECTIVES

This study is devoted to the varieties of the French language and their various features in the context of variantology and linguography. The author of the scientific article provides information about the reasons for the formation of different language variants in different regions of the world, the processes of formation of literary variants, as well as the impact of dialectology and sociolinguistics. It also reflects ideas about the processes of internal development of language in conditions of territorial isolationism. The article contains suggestions for further independent research, providing themes and suggestions for deeper study.

Ульфат Ибрагим

Резюме

РАЗНООБРАЗИЕ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА: ПРЕДЕЛЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Данное исследование посвящено вариантам французского языка и их различным особенностям в контексте вариантологии и лингвографии. Автор научной статьи представляет информацию о причинах формирования различных вариантов языка в различных регионах мира, процессах формирования литературных вариантов, а также воздействии диалектологии и социолингвистики. В ней также отражены идеи о процессах внутреннего развития языка в условиях территориального изоляционализма. Статья содержит предложения для дальнейших независимых исследований, предоставляя темы и предложения для более глубокого изучения.

Rəyçi: prof., K.O.Dadaşov